

 <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1903>

 Dr. Öğretim Üyesi Arif KORKMAZ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Konya / TÜRKİYE

Citation: Korkmaz, A. (2020). Cahiliye–İslam ilişkisi üzerine sosyolojik bir analiz: İbadetler örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(55), 1681-1694.

CAHİLİYE–İSLAM İLİŞKİSİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ANALİZ: İBADETLER ÖRNEĞİ

ÖZET

“Toplumsal değişim” olgusu ortaya çıkışından günümüze gelinceye kadar sosyolojinin (ve din sosyolojisinin) en önemli ilgi alanlarından birisi olagelmıştır. Öyle ki, modern sosyoloji Avrupa’daki tarım toplumlarının sanayi toplumlarına dönüşmesinin yani köklü bir toplumsal değişim sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. “Toplumsal değişim” “toplumsal kurum ve kuralların zaman içinde hem nitelik hem de nicelik açısından geçirdiği değişim” ya da “bir toplumun ya da toplumsal grubun temel yapısındaki değişim” şeklinde tarif edilebilir. Toplumsal değişime neden olan pek çok faktör vardır: Doğa, iklim, savaş, siyaset, nüfus, bilim, teknoloji... Bu çerçevede toplumsal değişim ajanlarının en önemlilerinden biri de kuşkusuz ‘din’dir. Dinler ortaya çıktıkları veya benimsendikleri toplumun inanç, ibadet, hukuk, ahlak, siyaset... düzeninde önemli değişimlere neden olurlar. Ne var ki, “toplumsal değişim” kısa sürede gerçekleşen bir fenomen olmayıp uzun bir dönemi gerektiren bir süreç olduğundan toplumların değişimi de ani ve hızlı değil yavaş yavaş gerçekleşir. Öte yandan, toplumsal değişim sürecinde genellikle önceki dönemin tüm inanç, tutum ve davranışları kökten bir şekilde tamamen terk edilmeyip bazıları revize edilerek küçük ya da büyük bazı değişikliklerle yeni dönemde de yürürlükte kalmaya devam edebilir.

Bu bağlamda İslam dini de ortaya çıktığı 7. yüzyılda Arap Yarımadası’nda yaşayan Arapların inanç, ibadet, hukuk, ahlak ve yaşam biçimi alanlarında önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuş ancak (toplumsal değişim sürecinin yukarıda değinilen doğası gereği) Cahiliye adı verilen İslam öncesi dönemin tüm inanç ve pratiklerini kökten reddedip değiştirmeyerek onların İslam dini ile uyumlu olan önemli bir kısmını tamamen ya da kısmen yürürlükte tutmaya devam etmiştir. Böylece Cahiliye inanç ve uygulamalarının bir kısmı İslamlaştırılmış ve yeni dinin inanç ve uygulamaları haline gelmiştir. Eski ile yeni arasındaki bu devamlılık ilişkisi “toplumsal değişim” sürecinin doğasında var olan bir özellik ve bu yönüyle de bir zorunluluktur. Zira toplumları tüm özellikleri açısından hızlı bir şekilde % 100’lük bir değişime tabi tutmak imkânsızdır. Bu çerçevede bu makalede toplumsal değişim süreçlerinde gözlemlenen ve “devamlılık/süreklilik” olarak isimlendirilebilecek olan bu olguyu örneklemek amacıyla İslam’ın 7. yüzyıl Arap toplumunda meydana getirdiği değişimden çok İslam öncesi Cahiliye dönemi ile İslam arasındaki bazı paralellikler analiz edilmiştir. Cahiliye ile İslam arasındaki bu paralellikler (1) inanç, (2) ibadet, (3) hukuk ve (4) ahlak alanındaki benzerlikler şeklinde dördü bir şema eşliğinde analiz edilebilir. Ancak makale formatının kapsamı bu konuların tümünü bir makalenin sınırları içinde ele almayı imkânsız hale getirmektedir. Bu nedenle bu makalede Cahiliye ile İslam arasındaki süreklilik konusu “ibadetler” alanıyla sınırlandırılmış ve konu klasik ve çağdaş kaynaklardan yararlanılarak “belge tarama” yöntemiyle analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Din Sosyolojisi, Cahiliye, İslam, Toplumsal Değişim ve Devamlılık, İbadetler

A SOCIOLOGICAL ANALYSIS ON THE RELATIONSHIP BETWEEN JAHILIYYA AND ISLAM: EXAMPLE OF WORSHIPS

ABSTRACT

The phenomenon of “social change” has been one of the most important areas of sociology (and sociology of religion) since its inception. Modern sociology emerged as a result of the transformation of agricultural societies into industrial societies in Europe, that is, a radical social change process. “Social change” can be described as “the change that social institutions and rules have over time in terms of both quality and quantity” or “change in the basic structure of a society or a social group”. Many factors cause social change: nature, climate, war, politics, population, science, technology... In this context, one of the most important agents of social change is undoubtedly religion. Religions cause significant changes in the belief, worship, law, morality, and political order of the society in which they emerged or adopted. However, “social change” is not a phenomenon that takes place in a short time. Since social change is a process that requires a long period, the change in societies happens slowly, not suddenly and quickly. On the other hand, generally, all beliefs, attitudes and behaviors of the previous period are not completely abandoned in the process of social change; some of them may be revised and remain in effect in the new period, with some minor or major changes.

In this context, the religion of Islam caused significant changes in the fields of belief, worship, law, morality and lifestyle of Arabs living in the Arabian Peninsula in the 7th century. However, Islam (by the nature of the social change process mentioned above) did not radically reject all the beliefs and practices of the pre-Islamic period called Jahiliyya (Ignorance), and continued to keep a significant part of them compatible with the religion of Islam, in whole or in part. Thus, some of the beliefs and practices of Jahiliyya have been Islamized and have become the beliefs and practices of the new religion. This continuity relationship between the old and the new is an inherent feature of the “social change” process and is imperative in this respect. Because it is impossible to change societies 100% quickly in terms of all their features. In this context, in this article, in order to exemplify this phenomenon, which can be called “continuity / continuity” and observed in social change processes, some parallels between pre-Islamic Jahiliyya period and Islam were analyzed. These parallels between Jahiliyya and Islam can be analyzed in the context of similarities in (1) belief, (2) worship, (3) law and (4) morality. However, the scope of the article format makes it impossible to address all of these issues within the boundaries of an article. Therefore, in this article, the issue of continuity between Jahiliyya and Islam is limited to the field of “worships” and this subject was tried to be analyzed with “document scanning” method by using classical and contemporary sources.

Keywords: The Sociology of Religion, Jahiliyya, Islam, Social Change and Continuity, Worships

1. GİRİŞ: CAHİLİYE İLE İSLAM ARASINDAKİ ZİTLİK VE DEVAMLILIK İLİŞKİSİ

İslami dönemde ortaya çıkmış bir terim olan “Cahiliye”; gerek *Kur'an-ı Kerim*'de gerekse hadislerde Arapların İslam'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını tanımlamak için kullanılmıştır. Bu sebeple genellikle Arapların İslam'dan önceki dönemine “Cahiliye” veya “Cahiliye Çağı” (Asrü'l-Cahiliyye), o dönemde yaşayan şairlere de “Cahiliye şairleri” (şuarau'l-Cahiliyye) denir. Dolayısıyla Cahiliye kelimesi Arabistan'da Hz. Muhammed'in peygamberliğinden (610–632) hemen önceki yüzyılları kapsayan tarihsel döneme atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. *Kur'an-ı Kerim*'de dört ayette “Cahiliye” kelimesi geçmektedir: 3: 154; 5: 50; 33: 33; 48: 26.¹ Bu ayetlerde Cahiliye kelimesi Arapların İslam'dan önceki bazı dini, ahlaki ve sosyal özelliklerini tanımlamak için kullanılmıştır. Cahiliye kelimesi birçok hadiste de geçmektedir.² İslamiyet'in Cahiliye örf ve âdetlerini kaldırdığı söylenirken Cahiliye kibir ve taassubu, sürekli çekişmelere ve savaşlara sebep olan kabilecilik anlayışı ve kan davası, affa yer vermeyen barbar âdetleri ve putperestliğin bütün unsurları kastedilmektedir. İslamiyet tevhit inancını getirerek putperestliğe karşı kesin tavır almış, bu inanışın eseri olan ve insan şerefine yakışmayan bütün kötü inanç, âdet ve uygulamaları ortadan kaldırmış, putlara tapmayı yasaklamıştır. Bununla birlikte Hz. Muhammed'in Cahiliye devri Araplarının kültürel yapısını, değerlerini, telakkilerini tamamıyla reddetmediği, İslam'ın temel hükümlerine aykırı olmayan bazı hususları kabul ettiği görülmektedir. Mesela onun bir sahabiye hitaben söylediği, “Cahiliye çağında yaptığın faziletli şeylere İslam devrinde de devam et; misafiri ağırla; yetime ikram et ve komşuna iyi davran!” mealindeki sözleri buna bir örnektir.³ “İnsanların Cahiliye devrinde hayırlı olanları İslam devrinde de hayırlıdır.”⁴ hadisi de aynı anlayışa işaret eder (Fayda, 1993, s. 17, 18; Shepard, 2001, s. 37).

Dolayısıyla Cahiliye ile İslam arasındaki ilişki tamamıyla zıtlık ve ret üzerine kurulmuş bir ilişki olmayıp “seçici” bir ilişkidir. Yani İslam Cahiliye döneminin (İslam'a aykırı) inanç, ibadet ve uygulamalarını reddettiği gibi, (İslam'la uyumlu) bazı inanç, ibadet ve uygulamalarını da reddetmeyip yürürlükte bırakmıştır. Cahiliye ve İslam arasındaki bu seçicilik ilişkisini “sosyal akışkanlık” olgusuyla açıklamaya çalışan Bilgin'e göre (2005, s. 124, 130–133), Hz. Muhammed eski Arap toplumunun bütün uygulamalarını reddedip devrimci bir yaklaşımla yepyeni bir toplum kurmak yerine sosyal akışkanlığa paralel bir strateji gütmüştür. Zira peygamberlerin bir toplumu bütün kurumlarıyla kökünden değiştirme gibi bir amacı yoktur ve bu normal şartlarda mümkün de değildir. Peygamberlerin ellerinden mucizeler zuhur etmiştir ama mukaddes kitaplar bu manada toplumsal bir mucizeden bahsetmezler. Bilgin tezini temellendirmek için Hindistanlı din bilgini ve ıslahatçı Şah Veliyyullah Dihlevi (1703–1762) ile 20. yüzyılın önde gelen İslam bilginlerinden Muhammed Hamidullah'ın (1908–2002) konuyla ilgili görüşlerine de değinmektedir: “Dihlevi'ye göre, ibadetler bile yepyeni uygulamalar değil, ya zaten mevcut olan ya da onlara benzer olan uygulamalardır.” Hamidullah da buna paralel biçimde Hz. Muhammed'in değiştirilmesini veya neshedilmesini lüzumlu gördüklerinin haricinde müminlerin tatbik edegelmekte oldukları bütün eski adet ve geleneklerin devamına müsaade ettiğini” belirtir. Bu müsaade

¹ İki noktadan önceki rakam sure, sonraki rakam ayet numarasını belirtmektedir. Örneğin, “3: 154” 3. surenin (yani Al-i İmran Suresi'nin) 154. ayeti anlamına gelmektedir.

² Örn. bk. Buhari, İman, 22, Cenaiz, 39, Menakıb, 1, 7, 8, 12, Edeb, 50, İstıtabe, 1, Enbiya, 8; Müslim, Cenaiz, 29; Müsned, III, 425.

³ bk. Müsned, III, 425

⁴ Buhari, Enbiya, 8, Menakıb, 1

sadece – ticaret vesaire gibi – dini olmayan konularda değil, aynı zamanda ceza kanunları ve hatta hac gibi tamamen dini konularda da söz konusudur. Bilgin’e göre, Hz. Muhammed 610 senesinde vahiyle muhatap olduğunda bazı ibadetler dışında kişisel olarak herhangi bir şeyi değiştirmemiştir. O gerek gizli davetini yaparken gerekse açıktan tebliğe başladığında toplum karşısında yepyeni bir imaj ile çıkan birini görmedi. Peygamber ne dış görünüşünde yadırgatıcı bir yapıya sahipti, ne de aile hayatında ya da gündelik ilişkilerinde.

Bilgin, Cahiliye ile İslam arasındaki akışkanlığa/devamlılığa dair pek çok örnek vermektedir: Cahiliye’den İslam’a doğru gerçekleşen akışın önemli bir örneğini ceza hukuku teşkil eder. Bu konuda İslam Arap toplumunun alışık olduğu uygulamaları köklü değişiklikler yapmaksızın ıslah ederek devam ettirme yolunu tercih etmiştir. Nitekim İslam’dan önce de kasten adam öldürenlere ve evli olduğu halde zina edenlere ölüm cezası verilmekteydi. Daha nadir bir uygulama olarak hırsızlık yapanların ellerinin kesildiği, eşkıyaların ise asılarak öldürüldüğü de bilinmektedir. Cinayetlerde iki tarafın anlaşması durumunda ödenmesi gereken mali ceza olan “diyet” İslam sonrasında da kabul edilmişti ve Hz. Muhammed tarafından diyet miktarı İslam öncesi dönemde olduğu gibi yüz deve olarak belirlenmişti. Hukuki hükümlerin daha yoğun olduğu aile kurumu dikkate alındığında da sosyal akışkanlığa bağlı olarak bazı eski uygulamaların meşruiyet kazandığı görülmektedir. İslam’ın komünizm benzeri bir yaklaşımla aile kurumunu tamamen ters yüz etmesi beklenemezdi, esasında böyle bir yaklaşımın uygulama imkânı bulması da oldukça zordu. İslam bilinen şekliyle kadın ve erkeğin şahitler eşliğinde evlenmesine dayanan nikâhı ibka ederek bir erkeğin çok kadınlı evlenmesini tamamen kaldırmayıp dört ile sınırlandırdı. Cahiliye döneminde gözlenen evlilikte veli izni, nikâhta şahitlik, denklik, mehir, velime, tefviz-i talak, muhalaa, ila gibi uygulamalar ise neredeyse olduğu gibi kabul edildi. Öte yandan, İslam öncesinde Araplar namazın bir kısmını oluşturan “secde”yi biliyorlar, oruç da tutuyorlardı. İbrahîmî geleneğin mirası olan hac ibadetinin ihram, telbiye, tavaf, Safa ve Merve arasında say, Arafat ve Müzdelife’de vakfe, kurban kesme, şeytan taşlama gibi neredeyse bütün detaylarıyla İslam’da da kabul edilmesi ritüeller konusunda dahi belirli bir akışkanlığın olduğunu gösterir. Bu örneklerle Cahiliye ile İslam arasında köklü bir kopukluktan çok seçici bir devamlılık ilişkisi olduğunu anlatmaya çalışan Bilgin makalesinin Sonuç kısmında şu tespiti yapmaktadır: Naslara dayanan “Cahiliye toplumu” söylemi İslam tebliğinin pekiştirilmesi, İslam öncesi ve sonrası arasında mukayeseler yapmak suretiyle dinin daha iyi anlaşılması amacına dayanır. Sosyolojik manada düşünürsek “Cahiliye” her şeyiyle reddedilen bir toplum demek değildir ve zaten bu fiiliyatta da mümkün olamazdı (Bilgin, 2005, s. 135, 136, 138).

Bu bağlamda Cahiliye ile İslam arasındaki devamlılık konusunu (1) inanç, (2) ibadet, (3) fıkıh/hukuk ve (4) ahlak alanındaki benzerlikler şeklinde bir sınıflandırmayla analiz etmek mümkündür. Ancak bu konuların tümünü bir makalenin sınırları içinde ele almak imkansız olacağından bu makalede konu “ibadetler” alanı ile sınırlandırılacak, bir diğer deyişle, Cahiliye ile İslam arasındaki süreklilik konusu “ibadetler” örneği üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır:

2. NAMAZ

Öncelikle, Cahiliye Araplarının Kâbe’nin yanında, İslami versiyonundan farklı da olsa, namaz kıldıkları bizzat *Kur’an*’da anlatılmaktadır: “Onların Kâbe’nin yanındaki namazları ıslık çalıp el çırpıktan ibarettir. Öyle ise (ey müşrikler) inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı” (8/35). Ayrıca Müslim’de ve Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde geçen bir hadiste meşhur sahabe Ebu Zer el-Gıfari Hz. Muhammed’le tanışıp Müslüman olmadan üç yıl önce namaz kılmaya başladığını söylemiş; “Namazı kimin için kılıyordun?” sorusuna ise “Allah için.” cevabını vermiştir.⁵ Cahiliye Arapları duha vaktinde güneşe yönelerek Duha/Kuşluk Namazı kılıyorlar yani Duha/Kuşluk Namazı’nı da biliyorlardı (Cevad Ali, 1970, s. 56, 57). Hz. Muhammed’in yedinci göbekten dedesi Ka’b b. Lüey her Cuma günü etrafında toplanan Kureyşlilere hutbe verirdi. Bu nedenle Ka’b b. Lüey Cahiliye döneminde “Arube” denilen bu güne “Cuma günü” yani “toplantı günü” adını vermişti. Ka’b b. Lüey’in Cuma hutbesinde kullandığı şu ifadeler *Kur’an*’da da yer almaktadır: “ve’l-ardu mihadun, ve’s-semâu binaun, ve’l-cibalu evtadun, ve’n-nücumu a’lamun⁶” (Alusi, 1924a, s. 235, 272, 273).

İbn Cerir et-Taberi (ö. 923) meşhur tefsiri *Camî’-l-Beyan*’da Kevser Suresi’nin “[Ey Muhammed] Rabbin için namaz kıl ve kurban kes.” mealindeki ikinci ayetini tefsir ederken şu bilgilere yer

⁵ Müslim, *Fezailü’s-Sahabe*, 28/132 (2473); Müsned, V, 174.

⁶ Karşılaştı: *Kur’an-ı Kerim* 78: 6, 7; 2: 22; 16: 16.

vermektedir: “Peygamber’e böyle denilmiştir, çünkü bu kavim [Mekke müşrikleri] Allah’tan başkası için namaz kılar ve ondan başkası için kurban keserdi. Bu nedenle Peygamber’e, “Başkaları Allah’a nankörlük edip bu ibadetleri O’ndan başkası için yapıyorsa sen namazını ve kurbanını Allah için yap.” denildi” (Taberi, 2001, s. 695). Fahreddin er-Razi de (ö. 1210), *et-Tefsiru’l-Kebir* diye de bilinen meşhur eseri *Mefatihü’l-Gayb*’da benzeri bilgilere yer vermektedir: “Onlar [Cahiliye Arapları], Allah’tan başkası [putlar] için namaz kılıyorlar ve Allah’tan başkası [putlar] için kurban kesiyorlardı. Bu nedenle Allah ona [Hz. Muhammed’e] başkası için değil sadece Allah için namaz kılmasını ve kurban kesmesini emretti... “Nasıl kılınacağını açıklamamasına rağmen Allah nasıl olur da namaz kılmayı emretmiştir?” sorusunu Ebu Müslim şöyle cevaplamıştır: Allah burada farz olan beş vakit namazı emretmiş fakat namazın nasıl kılınacağını anlatmamıştır. Çünkü namazın nasıl kılınacağı [Araplar tarafından] daha önce de biliniyordu...⁷ Onların (Cahiliye Araplarının) namazları ve kurbanları putlar için olduğundandır ki ona (Peygamber’e), “Namazın ve kurbanın Allah için olsun.” denilmiştir. Allah bir önceki surede [Maun Suresi’nde] onların namazı gösteriş için kıldığından bahsetmekte ve (ardından bu surede) “Gösteriş için değil, ihlasla namaz kıl.” demektedir (Fahruddin er-Razi, 1981, s. 130, 131). İbn Cüzey (ö. 1340) ise Kevser Suresi’nin 2. ayeti ile kâfirlerin namazından bahseden Enfal Suresi’nin 35. ayeti arasında bir irtibat kurmaktadır: “Kâfirler ıslık çalıp el çırparak namaz kılıyorlar⁸ ve putlar için kurban kesiyorlardı. Bu nedendir ki Allah peygamberine yalnız Allah için namaz kılmasını ve yalnız onun için yani bir başkasının değil yalnız onun rızası için kurban kesmesini emretmiştir” (İbn Cüzey, 1995, s. 616, 617). Eski Diyanet İşleri Başkanlarından tefsir profesörü Süleyman Ateş’e göre, Maun Suresi’nin tefsirinde müşriklerin namaz kıldıklarına hiç değinmeyen müfessirlerin onu izleyen Kevser Suresi’nin tefsirinde bu gerçeğe işaret etmeleri de göstermektedir ki Maun Suresi’nde namaz kıldıklarından bahsedilenler aslında müşriklerdir (Ateş, 2011, s. 22). Öte yandan, gösteriş için namaz kılanların eleştirildiği Maun Suresi’nin başında bu kişilerin dini yalanladıklarından bahsedildiğine bakılacak olursa, onların Müslüman değil kâfir olmaları ihtimali daha da güç kazanmaktadır; zira dini ya da din gününü yani ahireti yalanlayanların Müslümanlar olamayacağı açıktır: “Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar. Ve ufacak bir yardıma bile engel olurlar” (*Kur’an-ı Kerim* 107: 1–7).

Süleyman Ateş; Mekki olan Maun Suresi’nde namazları nedeniyle eleştirilen kişilerin mümin veya münafık olmayıp Mekke müşrikleri olduğundan emindir: Hamdi Yazır [Maun Suresi’ni tefsir ederken], “Fakat veyl o musallilere, daha doğrusu o namaz kılıyor görünen mümin görünenlere ki onlar namazlarından sehvemişlerdir, yanılmışlardır.” sözüyle bizzat kendisi büyük bir yanılığa düşüyor. Çünkü ayetler müminler veya mümin görünen münafıklar hakkında değil, Mekke müşrikleri hakkındadır. Mekke’de samimi olmayan mümin yoktu. Nifak, yarar sağlamak için kuvvetlilere karşı yapılan ikiyüzlülük, yaltaklanma hareketidir. Mekke’de Hz. Peygamber ve taraftarları, kuvvetli durumda değillerdi ki onlara yaltaklananlar olsun. Nifak hareketi, Medine’de ortaya çıkmıştır. Çünkü orada Müslümanlar iktidarda idiler. Bazı kimseler toplumdaki çıkarlarını korumak için inanmadıkları halde inanır görünmüşlerdir. Cumhuriyetin söylediği üzere Maun Suresi’nin tamamı Mekke’de indiğine göre bu ayetler münafıklar hakkında değil, müşrikler hakkındadır. Onların namazı önemsemediklerini, ihmal ettiklerini yahut kılarken gönül huzuru ile değil, gaflet ile gösteriş için kıldıklarını, zekât da vermediklerini, yoksullara yardım etmediklerini anlatmaktadır ki aynen “Hayra engel olan (yani mal vermeyen, yardım etmeyen) saldırgan, günahkâr” ayeti (68: 12) gibi müşrik karakterini çizmektedir. Öte yandan Ateş’e göre, “Sen ancak, görmedikleri halde Rablerinden korkanları ve namaz kılanları uyarırsın. Kim arınırsa ancak kendisi için arınmış olur. Dönüş ancak Allah’adır.” ayeti (35: 18) de Arap toplumunda eskiden beri namaz ibadetinin bulunduğunu kanıtlayan delillerden biridir: Demek ki toplum içinde gerçekten Allah’tan korkan ve günün belli zamanlarında namaz kılanlar vardı ki ayette Peygamber’e, ancak öylelerinin kendisinin uyarılarını dinleyeceği bildiriliyor (Ateş, 2011, s. 22, 23).

⁷ Esasen *Kur’an*’da ayrıntılarından bahsedilmeyen gusül, oruç, hac gibi ibadetleri için de aynı akıl yürütme biçimine başvurulabilir: *Kur’an*’da gusül, oruç, hac emredilmesine rağmen bu ibadetlerin nasıl yapılacağından ya da ayrıntılarından bahsedilmemesi onların nasıl yapılacağına Mekke müşriklerince bilindiğini göstermektedir. Örneğin, eğer “sıyam” (oruç) kelimesinin ne anlama geldiğini Araplar anlamasalar, “Sıyam [oruç] size farz kıldı, üzerinize yazıldı.” (2: 183) ayeti askıda kalır; “Bize farz kılınan sıyam ne demektir?” diye sorarlardı. Ama bunu soran olmamıştır. Çünkü hitap edilen toplum, ‘sıyam’ın ne demek olduğunu biliyordu. “Ey inananlar, rükû edin, secde edin.” (22: 77) ayeti de Araplar arasında rükûlu ve secdeli namazın varlığını gösterir. Çünkü öyle olmasa, rükû ve secdenin ne olduğu dinleyenlere açıklanırdı. Hiçbir açıklama yapmadan doğrudan “Rükû edin, secde edin.” denmesi, muhatapların rükû ve secdeyi de bildiklerini gösterir (Ateş, 2011, s. 24, 26).

⁸ Karşılaştı: “Onların Kâbe’nin yanındaki namazları ıslık çalıp el çırpaktan ibaretir” (*Kur’an-ı Kerim* 8: 35).

Cahiliye döneminde Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib b. Haşim ile Şeybe b. Rebia ve Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in Hira Mağarası'nda inzivaya çekildiği, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in putlar için kesilen kurban etlerini yemediği bilinmektedir (İbn Habib, 1985, s. 422). Müşrikler, Ramazan ayı gelince Hira'da bir aylık 'tahannüs'ten (ibadetten) sonra Şevval ayının hilalini görünce dağdan inip Kâbe'yi tavaf ederlerdi. Hz. Muhammed'den önce Hira Mağarası'nda dedesi Abdülmuttalib Ramazan ayı hilalini gözetlemiş ve hilali görünce bir ay boyu burada tahannüs (ibadet) yapmıştı. Mekke'deki muvahhitlerden olan Zeyd b. Amr da Hira'da tahannüs yapanlardandı. Hz. Muhammed'in de Müslümanlık öncesi gerçekleştirdiği bu uygulama Müşrik Mekkeliler arasında yaygındı. Tahannüs esnasında aileleriyle beraber olmazlardı. Bu bir anlamda İslamiyet sonrası itikaf uygulamasının benzeri idi. Müşrikler burada dua ve salavat türü yakarışlar içinde bulunuyorlar, yaptıkları bu tür iyi amellerden dolayı mükafat bekliyorlardı. Hz. Peygamber de Mekkelilerin yaptığı bu tahannüs uygulamasını Cahiliye döneminde her sene Hira'da Ramazan boyunca bir ay devam ettiriyordu. İşte bir Ramazan günü bu halde iken vahiy gelmeye başlamıştı (Azimli, 2016, s. 81, 82).⁹ Hz. Aişe, Buhari'de geçen ve Hz. Muhammed'in de Cahiliye dönemindeki diğer Cahiliye Arapları gibi 'tahannüs' yaptığını aktaran bir hadiste vahyin ilk olarak nasıl gelmeye başladığını şu şekilde anlatmaktadır: Yalnızlık Hz. Peygamber'e sevdirmişti. Hira'daki mağarada yalnızlığa çekilir; orada, yiyecek almak için ailesinin yanına dönünceye kadar bir müddet geceleri tahannüs yani ibadet eder, sonra Hatice'nin yanına giderek bir miktar yiyecek daha alıp yine mağaraya dönerdi. İşte Hira'daki mağarada bulunduğu böyle bir zamanda bir gün ona vahiy geldi... (Buhari, Bedü'l-Vahiy, 1). Öte yandan, bir gün Hz. Ömer; Hz. Muhammed'e, "Ben Cahiliye döneminde Mescid-i Haram'da bir gece itikafa girmeyi adamıştım; ne yapayım?" diye sormuş; Hz. Peygamber de, "Adağını yerine getir." demiştir.¹⁰ Bu hadis itikaf ibadetinin de Cahiliye'de biliniyor ve uygulandığını göstermektedir. Öte yandan şu ayet Cahiliye döneminde 'secde'nin de bilindiğini göstermektedir: "De ki: "Ona (Kur'an'a) ister inanın, ister inanmayın. Şüphesiz daha önce kendilerine ilim verilenler kendilerine Kur'an okunduğunda derhal yüzüstü secdeye kapanırlar" (17: 107). Kur'an kavramları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Japon şarkiyatçı Izutsu (1914–1993) da "secde" ve "salat" (namaz) kavram ve ibadetlerinin İslam'daki anlamlarıyla Cahiliye Arapları arasında da bilindiğini vurgulamaktadır (Izutsu, 1975, s. 140, 141): Şurasına işaret edelim ki namaz ibadetinin en önemli rüknü olan ve ibadet eden müminin önündeki bir şeye alnını koymasını belirten "secde" İslam'dan önceki Araplar arasında da biliniyordu. Onlarda secde ibadet derecesine varan derin hayranlığın bir ifadesi idi. Örneğin şair Nabiğa bir kızın harikulade güzelliğini anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Yahut o kız bir sade f incisine benzer ki, neşe içinde onu çıkaran dalgıç onu görür görmez hayranlıkla tehlil ve secde eder.

Şayet bu kız ak saçlı bir rahibe görünse bütün ömrünü bekâr olarak ibadete veren rahip Tanrıya ibadet eder".

"Salat" kelimesi de Cahiliye devrinde Kur'an'ın "namaz" düşüncesine yakın bir anlamda kullanılmıştır. Antere'nin İran imparatoru Enuşirvan'ı övmek için yazdığı şiirde son derece önemli olan şu ifadeler yer almaktadır:

"O yeryüzünde imam olduğu halde bütün yeryüzü kralları dünyanın her tarafından yüzlerini ona çevirir, ona gelirler [tusalli nahvehu]".

Muhakkak ki burada maddi olan "salat", İslam'ın "salat"ından başkadır ama şekli yapı aynıdır. Aradaki tek fark şudur: Burada kible mukaddes Mekke (Kâbe) yerine İran imparatorudur. Ve ibadet de Allah'a tapma yerine krala tapmadır. Bu şiirde "imam" kelimesinin kullanılması da ilginçtir. "İmam" insanın gözünü çevirip dikkatle baktığı nokta demektir ve çok önemli Kur'an terimlerinden biri olan "kible"nin eş anlamlısıdır. "Kible" namazda durulacak yöndür. Aynı şair "kible" kelimesini de yine imparator Enuşirvan için kullanmaktadır:

Ey bütün insanların gözleri kendisine çevrilmiş kimse [kıbletü'l-kussad], ey yükseklik tacı olan kimse.¹¹

⁹ Hz. Muhammed'in Hira Dağı'na gidip inzivaya çekilmesi, ilahi programlama neticesinde nübüvete hazırlanış süreci olmaktan ziyade, belli bir olgunluk yaşına ulaştığından atalarının geleneğini sürdürmesiyle alakalı bir hadisedir. Özellikle zengin bir kadın olan Hz. Hatice ile evlendikten sonra daha rahat hayat şartlarına kavuşması ve giderek yaşının da olgunluğa ulaşmasıyla birlikte içinde yaşadığı toplumun ahlaki çöküntüsü ve sınır tanımayan aşırılıklarından giderek daha da rahatsız olmaya başlamış ve derin bir tefekkür sürecine dalarak arayış içine girmiştir (Balci, 2014, s. 311).

¹⁰ Buhari, İtikaf, 5, 16, Eyman, 29; Müslim, Eyman, 7/27 (1656); Ebu Davud, Eyman, 29; İbn Mace, Sıyam, 60, Keffarat, 18.

¹¹ Cahiliye döneminde "salat" [namaz] ibadeti ve "salat" kavramının kullanıldığı bazı Cahiliye şiirleri için bk. Karaalp, 2018, s. 178–181.

Cahiliye şairlerinden olan ve 604 yılında ölen Nabiga ez-Zübyani bir şiirinde kendinden “Rabbine, tüm yaratıkların Rabbine rükû eden adam” olarak bahsetmektedir: (Nabiga ez-Zübyani, 1968, s. 53). Büyük/yüce biri karşısında saygı amacıyla “secde” etme uygulaması da Cahiliye Araplarınca biliniyordu. Amr b. Kûlsüm (ö. 584 veya 600) bir şiirinde şöyle demektedir:

Bizim çocuğumuz süttten kesilme çağına geldiğinde zorbalar onun önünde secde ederek yere kapanırlar (Zevzeni, 1992, s. 127).

İslamiyet öncesi Araplarda abdest ritüeli de uygulanıyordu. Ancak abdestin Hz. Muhammed’e sanki ilk defa Cebrail tarafından öğretildiği gibi rivayetler de yok değildir. Abdest öncesi misvak kullanmak, mazmaza, istinşak da Araplarca biliniyordu ve bu uygulamalar Hz. Muhammed tarafından da devam ettirildi. Abdest ayeti Medine döneminde nazil olmuştu. Ancak Müslümanlar Cahiliye döneminden kalan bu adeti Mekke’de iken de devam ettirmişlerdi. Medine’deki Yahudilerde de bu uygulama mevcut olduğu gibi aynı zamanda Yahudiler ibadete hazırlık için idrara karşı çok dikkatli idiler ve kabir azabının bundan dolayı olacağı düşüncesindeydiler. Onların bu düşüncesi Müslümanlar arasında da revaç bulmuştur. Ayrıca Cahiliye Arapları da cünüplükten ve hayız–nifastan dolayı gusül abdesti alırlardı. Cünüp ve hayız olanlar ibadet yerlerine giremez, putlara dokunamaz, uzakta beklerlerdi. Cahiliye dönemi şiirlerinde bu net olarak vurgulanmaktadır.¹² Hayızlı kadınların Kâbe’ye ziyareti yasaklanmıştır. Hz. Muhammed sonrası dönemde bu anlayış kadın ve erkeklerin cünüp hallerinde mescide giremeyeceği, kutsal kitaba dokunamayacağı gibi hükümlere dönüştürülmüştür. Öte yandan, Bedir Savaşı sonrasında Ebu Süfyan’ın Hz. Muhammed ile tekrar çarpışarak Bedir’de öldürülen müşriklerin öcünü alıncaya kadar cünüplükten dolayı yıkanmayacağına dair yemin etmesinden de anlaşılacağı üzere Cahiliye Arapları da cünüplük nedeniyle gusül abdesti alıyorlardı¹³ (Azimli, 2016, s. 82, 84).

Mekke Müşrikler Hz. İbrahim’den kalma bir uygulama olarak namazı bazı ritüelleri farklı olmakla birlikte biliyorlardı. Mekke döneminde *Kur’an* namazı emredince müşrikler, “Bu nasıl bir şey, bu namazı nereden icat ettin?” şeklinde bir tepkiyle bu ibadeti garipsemediler ve ona karşı çıkmadılar. Mekkeliler zaten namazın bütün rükünlerini yapıyor ve uyguluyorlardı. Örneğin, Necm Suresi inince Hz. Muhammed ile beraber secdeye varmışlardı. Nitekim Hz. Peygamber’in kıldığı kuşluk (duha) namazını da garipsememişlerdi; çünkü biliyorlardı. Hz. Ömer Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber’in namazını izlemiş ve detay sormadan Müslüman olmuştu. Ayrıca Müslümanlık öncesi önemli şahıslardan olup muvahhit olduğu zikredilen Kus b. Saide’nin de namaz kıldığı zikredilmektedir. Mekke’deki müşriklerde de namazın kıyam, rükû, secde gibi rükünleri biliniyordu. Bu sebeple *Kur’an* bunlar konusunda detay vermez. Çünkü bilinmektedir. Nitekim “Onlara, “Rükû edin.” denildiğinde rükûya varmazlar.” (77: 48); “Haydi Allah’a secde edin ve O’na kulluk edin.” (53: 62) gibi ayetler nazil olduğu zaman müşrikler, “Rükû, secde neymiş?” demediler. Çünkü ibadetlerinde rükû edip secdeye eğiliyorlar, yanaklarını yere koyuyorlardı. Ayrıca, Hz. Muhammed’in dedelerinden Ka’b b. Lüeyy Cuma günü gusül abdesti alırdı. Hz. Peygamber de, “Her biriniz Cuma namazına geldiğinde yıkansın.”¹⁴ şeklindeki hadisiyle dedelerinden Ka’b b. Lüeyy’in başlattığı Cuma günü gusül almak adetini teşvik ederek Müslümanlar için de sünnet olarak devam ettirilmesini sağladı. Öte yandan, Mekkeliler “mescit” kelimesine de yabancı değillerdi. *Kur’an*’ın “Mescid-i Haram” tabiri kullanmasını garip karşılamamışlardı. Çünkü onlar bu kelimeyi zaten kullanıyorlardı. Nitekim “Ey Adem oğulları! Her mescide elbiselerinizi giyinerek gidin.” (7: 31) ayeti müşriklere hitap etmekte ve onların ibadet mahalli olan Kâbe’ye işaret etmektedir (Azimli, 2016, s. 86, 87, 89, 90, 93). Bu arada, Cahiliye Araplarından güneşe tapanlar, doğarken, batarken ve tam ortadayken (zeval vaktinde) güneşe tapanlardı. İslam her ne kadar Cahiliye dönemindeki bu ibadet şeklini andırmaması için bu vakitleri ibadet yapmanın uygun olmadığı kerahet vakitleri olarak tanımlasa da (Balcı, 2016, s. 106) namaz vakitlerini yine güneşin hareketlerine göre belirlemiştir. Esasen İslam’daki temel ibadetlerin tümünde (namaz, oruç, hac ve zekât) vakitler güneşin ve ayın hareketlerin göre belirlenmiştir. Bununla birlikte *Kur’an* tevhit inancı gereği güneşe ve aya tapılmasını yasaklamıştır: “Gece, gündüz, Güneş ve Ay Allah’ın ayetlerindedir. Güneş’e ve Ay’a secde etmeyin. Eğer gerçekten Allah’a kulluk ediyorsanız onları yaratan Allah’a secde edin” (41: 37).

¹² Bk. İbnü’l-Kelbi: 1995, s. 29, 32.

¹³ İbn Hişam, 1990, s. 6.

¹⁴ Buhari, Cuma, 2.

Duman'a göre, 'namaz'ın cahiliye dönemindeki Araplar tarafından da bilinen ve yerine getirilen bir ibadet olduğunu gösteren verilerden biri de, "salat" kelimesinin *Kur'an*'da "es-salat" şeklinde marife bir kelime olarak zikredilmesidir. Ayrıca Kâbe ve çevresine Mescid-i Haram denilmesi, 'mescid' kelimesinin "secde edilen yer" anlamına gelmesi bağlamında "secdeli namaz" kılındığının kanıtı olarak gösterilebilir (Duman, 2006, s. 96). Öte yandan, Ahmet Mithat Efendi (1844–1912) *Tarih-i Edyan*'da Cahiliye Araplarının dini inanç ve ibadetlerinden bahsederken şu bilgilere de yer vermektedir: "Abdest ve gusül ve namaz ve oruç Arab-ı Cahile nezdinde dahi var idi. Bilhassa ma-i mukaddes-i zemzem ile abdest ve gusül pek mühim ibadattan idi. Namazın bazılarında kıyam ve bazılarında kuud ve keza bazılarında rükû ve bazılarında sücud bulunup mabuda hitaben bazı sözler dahi söylenir idi... Savmları müteaddit olup mevsim-i hacda dahi uzun uzadıya oruçları olduğu maznundur" (Ahmet Mithat Efendi, 1329, s. 167, 168).

A'şa bir şiirinde insanları putlara değil, Allah'a kulluk etmeleri konusunda uyarılmaktadır:

"Dikili put için kurban kesip ona ibadet etme; putlara kulluk etme, Allah'a kulluk et.

Gece ve kuşluk vakti Allah'a dua et; şeytana hamd etme, Allah'a hamd et" (A'şa, 2010, s. 340, 341).

3. ORUÇ, HAC VE KURBAN

H. Ebubekir'in kızı Esmâ Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in aynen Müslümanlar gibi Kâbe'ye yönelerek namaz kılıp secde ettiğini belirtmektedir.¹⁵ Ayrıca Zeyd b. Amr haccediyor, Arafat'ta vakfe yapıyor ve "Lebbeyk la şerike lek ve la nidde lek." diyerek telbiye getiriyordu (Cevad Ali, 1970, s. 473–475; İbn Habib, 1942, s. 171, 172). Cahiliye döneminde hem Hz. Muhammed'in hem de Kureyşlilerin Muharrem'in onuncu günü olan aşure gününde oruç tuttıklarını, Hz. Muhammed vahiy almaya başladıktan sonra da yine Peygamber'in ve Müslümanların bu orucu tutmaya devam ettiklerini ancak Ramazan orucu farz kılınca aşure orucunun isteğe bağlı bir ibadete dönüştüğünü bildiren pek çok hadis vardır.¹⁶ Cahiliye devrinde Kureyşlilerin işledikleri bir günaha karşı kefarete üzere veya kıtlık tehlikesine karşı şükran borcunu ödemek için oruç tuttıkları nakledilmektedir (Efe, 2007, s. 94). Ramazan ayında Kâbe'ye dönerek namaz kılan Cahiliye Araplarının oruç da tuttıkları söylenmektedir (Çelikkol, 2014, s. 171). Hadislerde Cahiliye devrinde Menat, İsaf ve Naile adlı putlara tapan bazı müşriklerin bu putlar için ihrama girip telbiye getirdikleri ve Safa ile Merve arasında say yaptıkları anlatılmaktadır.¹⁷ Hac ibadetinin Cahiliye döneminde de ifa edildiği ve bu Cahiliye haccının İslami hacda da bulunan ihram, ihramdan sonra tıraş olma, Kâbe'yi tavaf, telbiye getirme, vakfe, Hacer-i Esved'i meshetme, şeytan taşlama, kurban (hedy) kesme ve bu kurbanlıkların boynuna gerdanlık takma (kılade/taklid) gibi uygulamaları da içerdiği bilinmektedir (Efe, 2007, s. 110–125). Kâbe'yi ziyaret etmek amacıyla her yıl hac aylarında Arabistan'ın değişik yerlerinden pek çok insan buraya akın ediyordu (Balcı, 2014, s. 20). Cahiliye Arapları hac dışında da Kâbe'yi rutin olarak tavaf ederlerdi. Nitekim Mekke halkı Kâbe'yi haftalık olarak tavaf ederdi. Her hafta insanlar mutlaka Kâbe'ye gelir, tavaflarını yaparlardı. Bunu yapmamaları durumunda haftalık ibadetlerini kaçırdıklarına inanırlardı (Söylemez, 2016, s. 74).

Cahiliye döneminde Arapların yaptığı hac ile günümüzde Müslümanların yaptığı hac arasında çok az fark vardır. Mekkelilerin yaptıkları hacda yer alan tevhide aykırı uygulamalar kaldırılıp geri kalan ritüeller İslam'da da aynen devam ettirilmiştir. Dahası Müşriklerin kullandığı hac ile ilgili terimler bile değiştirilmemiştir. Örneğin, hac ile ilgili emirler verirken *Kur'an* müşriklerin kullandığı "ifaza" terimini (2: 199) ve Kusay'ın icad ettiği "Meşar-ı Haram" gibi tabirleri kullanmaktan çekinmez (2: 198). Müşriklerin kullandığı mabet olan Kâbe aynen Müslümanların da ibadet yeri olarak belirlenmiştir. Yine onların hacları sırasında ibadet mahalli olan Safa-Merve, Arafat, Mina, Müzdelife aynen korunmuştur. Hac sırasında müşriklerce Harem sınırları içinde ot koparılmaz, ağaç kesilmezdi. İslam sonrası bu uygulamaların benzeri devam ettirilmiştir. Umre de hac gibi müşriklerin yapageldikleri bir uygulama idi. Cahiliye döneminde müşriklerin haccında da Müslümanlıktaki ihrama girme, ihramdan saç tıraşı ile

¹⁵ İbn Kesir de, Zeyd b. Amr'ın güneş battıktan sonra Kâbe'ye yönelerek iki rekât namaz kıldığını ve secdeye kapandığını, Kâbe'yi Hz. İbrahim'in kiblesi olarak nitelediğini belirtmektedir (Balcı, 2014, s. 69, 70).

¹⁶ Bk. Wensinck & Mensing, 1962, s. 223, 224 ("Aşure" maddesi). Cahiliye döneminde de önem verilen ve oruç tutulan aşure gününün Allah katında da çok seçkin bir yerinin olduğu Fezr Suresi'nin ikinci ayetinde geçen, "On geceye yemin olsun." ifadesinden de anlaşılmaktadır. Zira bu ayette bahsedilen 'on gece'nin Muharrem ayının ilk on gecesi olduğunu belirten rivayetler ve müfessirler vardır (örn. bk. *Taberi*, 2001, s. 346, 348).

¹⁷ Buhari, Hac, 79, Umre, 10, Tefsir, 2/21, 53/3; Müslim, Hac, 259–263; Ebu Davud, Menasik, 55; Tirmizi, Tefsir, 2/12; Nesai, Menasik, 168; İbn Mace, Menasik, 43; Muvatta, Hac, 129; Müsned, VI, 162.

çıkma gibi uygulamalar aynen vardır ve birbirinin devamıdır. Mekke müşrikler yaptıkları tavafı birlikte bütün günahlardan arındığını düşünürlerdi. Hz. Muhammed de buna benzer bir şekilde, “Hac yapıldığı zaman kişi anasından doğduğu gibi günahsız olacaktır.” diye müjdelemiştir.¹⁸ Cahiliye Arapları Kâbe’yi sola alıp tavaf ediyorlardı. Müslümanlar da bu gün Kabe’yi soluna alarak aynı şekilde tavaf edip daha sonra Say mahalline geçerler. Say olayı Hz. İbrahim’den beri devam eden bir gelenek idi. Mekkeliler de bunu icra ediyorlardı. Tavaf sonrası Merve’ye gelip say yaptıktan sonra tıraş oluyorlardı. İslam bu son uygulamayı da yani Merve’de tıraş olma olayını da aynen devam ettirmiştir. Şeytan taşlamak Cahiliye döneminde müşriklerin uygulaması olarak devam ediyordu. Bu adet İslam sonrası da devam ettirilmiştir. Müşrikler Hac döneminde kurban sonrası cemrelerde Huzalı Amr b. Luhay tarafından belirlenen ve yedi put için üçer taştan toplam yirmi bir taş atıyorlardı. İslam sonrası bu sayı korundu ancak putlar için atım olayı kaldırıldı. Söz olarak da “Ey put sen daha büyüksün!” yerine “Allah en büyük!” lafzı getirildi (Azimli, 2016, s. 100–104; Çelikkol, 2014, s. 162).

Cahiliye döneminde putperest Araplar inanç sistemlerinde yer verdikleri tanrısal varlıklara tapınma ve tazim bağlamında çeşitli ritüellere yer verirdi. Bunlar arasında, tanrısal varlıkları temsil eden putlar önünde ve kült merkezlerinde kurban kesmek oldukça önemliydi. Genellikle kesilen kurbanın kanı tanrısal varlığın temsil eden put üzerine sürülürdü. Araplar yemek maksadıyla hayvan keserken tanrılar panteonunda en yüce varlık olarak yer verdikleri Allah’ın adını anmazlardı. Kesilen bir hayvan için Allah’ın adının anılmasının o hayvanı Allah için bir adak haline getireceğini ve dolayısıyla ondan yemenin mümkün olmayacağını düşünürlerdi.¹⁹ Bu nedenle hayvan keserken genelde diğer tanrısal varlıkların adlarını anarlar ya da hiçbir varlığın adını anmadan keserlerdi. Tanrıları temsil eden putlar ya da kült merkezleri etrafında dönmek ya da tavaf etmek de önemli bir ayındı. Cahiliye dönemi Arap geleneğinde en yaygın ibadet biçimlerinden bir diğeri de putların önünde eğilmek ve secde etmek idi. Dua ve yakarış da putların önünde yapılırdı. Cahiliye dininin dikkat çekici özelliklerinden bir diğeri ise tanrısal varlıklar adına yapılan bir çeşit kutsal mekân olarak görülen “beyt”lerdir. “Beyt” (“ev”) adı verilen bu kutsal mekânlar genellikle soyut olarak düşünülen bu tanrısal gücün bir bakıma hulul ettiği mekânlar sayılır ve dolayısıyla buralara büyük kutsiyet atfedilirdi. Bu bağlamda Mekke’de bulunan Kâbe de Hicaz bölgesindeki en dikkat çekici “beyt” idi. *Kur’an*’da tevhidin simgesi olmak üzere Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından Allah adına inşa edildiği belirtilen Kâbe (Beytullah) cahiliye döneminde Hicaz paganizminin bir merkezi haline getirilmişti (Gündüz, 2007, s. 545, 546).

Kur’an-ı Kerim ve tarihi kayıtlar, müşrik Arapların Kâbe’ye saygı gösterdiklerini, şirke ve yakışık almaya çirkin davranışlara bulaşmış olsalar da hac menasikini icra ettiklerini ve Kâbe’yi tavaf ettiklerini açıkça göstermektedir. “Allah’a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Allah’ın meşitlerini imar etmeleri düşünülemez. Onların bütün amelleri boşa gitmiştir... (Ey müşrikler) Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram’ın bakım ve onarımını Allah’a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihat eden kimselerin amelleri gibi mi tutunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah zalim topluluğu doğru yola erdirmez.” (9: 17–19) gibi ayetler müşriklerin Kâbe’ye olan saygılarına ve ona hizmet ettiklerine; “Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pislikten ibarettir. Artık bu yıldan sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar.” (9: 28) ayeti Kâbe’yi tavaf ettiklerine; “Çirkin bir iş işledikleri vakit, “Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti.” derler. De ki: “Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah’ın üzerine mi atıyorsunuz?” (7: 28) ayetinin sebep-i nüzulü ile ilgili rivayetler tavaf esnasında bazı müşrik kadınların galiz yerleri haricinde çıplak olduklarına; “Şüphesiz Safa ile Merve, Allah’ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe’yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse bunda bir günah yoktur.” (2: 158) ayetinin sebep-i nüzulü ile ilgili rivayetler Cahiliye Araplarının Safa ve Merve arasında sayıttıklarına; “Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara sakın saygısızlık etmeyin.” (5: 2) ayeti hac kurbanı kesip bu kurbanlıklara gerdanlık taktıklarına; “Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaş büyük bir günahdır...” (2: 217) ayeti ve bunun sebep-i nüzulü ile ilgili rivayetler haram aylara olan saygılarına; “Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın (“haram”) ve

¹⁸ Buhari, Hac, 4.

¹⁹ “Eğer Allah’ın ayetlerine iman ediyorsanız Allah’ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yiyin. Size ne oluyor da Allah’ın adı anılarak kesilenlerden yemiyorsunuz? Hâlbuki O size mecbur kalmanızın dışında haram olan şeyleri genişçe açıklamıştır...” (6: 118, 119) ve “Kurbanlık hayvanların etlerinden siz de yiyin, sıkıntı içindeki fakire de yedin.” (22: 28) gibi ayetler Cahiliye döneminde de kurban kesildiğini ancak onların etlerini yemenin haram sayıldığını göstermekte ve bu düşüncenin doğru olmadığını, kurban etinden yemekte bir sakınca bulunmadığını belirtmektedir.

güvenlikli bir yer kıldığımızı görmediler mi?” (29: 67) ayeti ve benzeri ayetler²⁰ ise Cahiliye Araplarının da Mekke’yi harem kabul ettiklerine delildir. Nitekim Cahiliye şiirlerinde de Kâbe, Harem, haram aylar, hac kurbanı ve kurbanlıklara gerdanlık takma gibi kavram ve konular yer almaktadır. Ayrıca adakların yerine getirilmesi de Cahiliye toplumunda bir erdem olarak kabul edilmekteydi (Öğmüş, 2013, s. 310–312, 316).

Kurban ibadeti de Cahiliye toplumunun dini hayatında önemli bir yere sahipti; Cahiliye Arapları daha çok putlar için kurban keserlerdi. İslamî kaynaklarda anlatılan Hz. Muhammed’in babası Abdullah’la ilgili şu meşhur olayda da Cahiliye dönemindeki kurban geleneğinin izlerine rastlanmaktadır: Hz. Muhammed’in dedesi Abdülmuttalip on oğlu olursa birisini kurban edeceğine dair adakta bulunmuş, on oğlu olunca adağını yerine getirmek için kurban adayını belirlemek amacıyla oğulları arasında çektiği kura Hz. Peygamber’in babası Abdullah’a çıkmış, ancak Abdullah’ın yerine yine kura usulüyle belirlenen yüz deveyi kurban etmiştir (İbn İshak, 1988, s. 82–92; İbn Hişam, 1971, s. 94–97; Muhammed Hamidullah, 2003, s. 33). Öte yandan, Nureddin el-Halebi (ö. 1635), *es-Siretü’l-Halebiyye* adıyla da bilinen siyer kitabı *İnsanü’l-Uyun*’da Hz. Muhammed’in dedesi Abdülmuttalip’in pek çok uygulamasının daha sonra ayet ve hadis olarak ibka edildiğini belirtmektedir: “Ondan [Abdülmuttalip’ten] bazı uygulamalar rivayet edilmiştir. *Kur’an* ve sünnet bu uygulamaların çoğunu [ayet ve hadis olarak] zikretmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Adakları yerine getirmek, gerçekleştirilmesi haram olan evlilikleri yasaklamak, hırsızın elini kesmek, kız çocuklarını öldürmeyi yasaklamak, içki, zina ve Kâbe’yi çıplak olarak tavaf etmeyi haram kılmak” (Halebi, 1932, 5).

İbnü’l-Kelbi (ö. 819) Cahiliye dönemi Arap inançları ve putları hakkında kaleme alınmış ilk özel çalışma olarak da bilinen meşhur eseri *Kitabü’l-Esnam*’da şu bilgilere yer vermektedir: Cahiliye Arapları Kâbe’ye ve Mekke’ye saygı duyar; Hz. İbrahim ve İsmail’in yaptığı gibi Hac ve Umre yaparlardı... Yani onlar arasında Kâbe’ye saygı, onu tavaf, hac ve umre, Arafat ve Müzdelife’de vakfe, kurban sunma, hac ve umrede yüksek sesle telbiye getirmek gibi Hz. İbrahim ve İsmail döneminden kalma menasiki, bazı ilavelerle birlikte, yerine getirenler vardı. Örneğin, Nizar kabilesi şu şekilde telbiye getiriyordu: “Lebbeyk, Allahümme lebbeyk, lebbeyk, la şerike lek; illa şerikün hüve lek, temlikühu ve ma melek.”²¹ Böylece telbiyede Allah’ı birliyorlar ancak onun yanına diğer ilahlarını da katıp o ilahların sahibinin de Allah olduğunu söylüyorlardı. Nitekim Allah *Kur’an*’da Hz. Muhammed’e hitaben şöyle buyurmuştur: “Onların çoğu Allah’a ancak ortak koşarak inanırlar” (12: 106) (İbnü’l-Kelbi, 1995, s. 6, 7). İbnü’l-Kelbi’nin verdiği bilgileri öğrencisi İbn Habib (ö. 860) daha da zenginleştirerek tekrarlamaktadır: Cahiliye Arapları hac ve umre yaparlardı, ihrama girerler, Kâbe’yi yedi kez tavaf ederler, Hacerü’l-Esved’i meshederler, Safa ve Merve arasında say yaparlardı, “Lebbeyk, Allahümme lebbeyk, lebbeyk, la şerike lek; illa şerikün hüve lek, temlikühu ve ma melek.” diyerek telbiye getirirlerdi... Nesr putu için getirilen telbiyede ise “Ve ente rabbüne’l-hamid.” ifadesi geçerdi... Cahiliye Arapları Arafat’ta vakfe yaparlardı, oradan Müzdelife’ye gelirler ve orada da vakfe yaparlardı... el-Meş’arü’l-Haram’ı Hz. Muhammed’in dedelerinden Kusay belirledi... Nitekim Allah da Meş’ar’ın kutsallığını tanıyıp devam ettirerek onun yanında vakfe yapılmasını emretti...²² Cahiliye Arapları (haccederken) kurban keserler, şeytan taşlarlar, haram aylara saygı gösterirlerdi. Cünüplük nedeniyle yıkanır, ölümlerini de yıkayıp kefenleyerek cenaze namazı kılarlardı. Cenaze töreninde ölü bir sedyenin üzerine konur, velisi tüm iyiliklerini sayıp onu överek “Allah’ın rahmeti üzerine olsun.” der ve sonra cenaze defnedilirdi. Nitekim Allah da *Kur’an*’da Hz. Muhammed’e hitaben şöyle buyurmuştur: “Onlar için dua et, çünkü senin duan onlar için sükunettir” (9: 103) (İbn Habib, 1942, s. 311, 314, 319–321; Ayrıca bk. *Şehristani*, 1956, s. 253–257; Alusi, 1924b, s. 288). Cahiliye çağında hayızlı oldukları için putlara yaklaşmayan, el sürmeyen putperest kadınların bulunduğu bilinmektedir. Bunun sebebi hayızlı kadınların temiz kabul edilmemesidir (Çelikkol, 2014, s. 163, 164; Efe, 2007, s. 43).

Şay Veliyyullah Dihlevi de Cahiliye ve İslam arasındaki benzerliklerin sadece inançlar alanında değil ibadetler alanında da gözlendiğinden bahsetmektedir: Cahiliye döneminde cünüplükten dolayı gusül abdesti almak bilinen ve uygulanagelen bir adetti. Sünnet olmak ve (tırnak kesmek, etek tıraşı olmak gibi) fitrattan olan diğer şeyler de aynı şekilde bilinmekteydi. Abdesti Mecusiler, Yahudiler ve daha başkaları bilirlerdi. Arap bilgeleri de aynı şekilde abdest almasını bilirlerdi. Namaz da vardı. Ebu Zer Müslüman olmadan üç sene önce namaz kıları. Kuss b. Saide namaz kıları. Yahudi, Mecusi ve

²⁰ *Kur’an-ı Kerim* 28: 57; 90: 1–2; 95: 3.

²¹ Buyur Allah’ım, buyur! Buyur, senin ortağın yoktur. Bir ortağın varsa o da sana aittir; sen ona ve onun sahip olduğuna da maliksin.

²² “Arafat’tan ayrılmış (Müzdelife’ye) akın ettiğinizde Meş’ar-ı Haram’ın yanında Allah’ı zikredin” (*Kur’an-ı Kerim* 2: 198).

Araplarca kılınan namaz özellikle secde gibi bazı saygı ifade eden fillerden, dua ve zikirlerden oluşuyordu. Cahiliye Arapları zekâtı, fecirden güneşin batışına kadar oruç tutmayı, mescitte itikafa çekilmeyi de biliyorlardı. As b. Vail kölelerinden bazılarının azat edilmesini vasiyet etmişti. Kısacası Cahiliye döneminde insanlar her türlü ibadet şekliyle kullukta bulunuyorlardı... Bilgi kaynağı olarak en çok önem verdikleri şeyler rüya ve kendilerinden önce gelen peygamberlerin haberleriydi (*Şah Veliyyullah Dihlevi, 1994, s. 464, 465*). Ayrıca, Cahiliye döneminde de adak kurbanı vardı ve bu tür kurbanların etleri yenmezdi. Hz. Muhammed bu tür kurbanı İslam döneminde de devam ettirmiştir. Bazı hadislerde Hz. Peygamber'in Cahiliye döneminde adanan adakların yerine getirilmesi gerektiğini söylediği aktarılmaktadır.²³ Cahiliye döneminde Akika kurbanı da kesilirdi. Bu uygulama İslam'dan sonra da devam etmiştir. Hz. Peygamber akika kurbanı olarak erkek çocuk için iki, kız çocuk için ise bir koyun kesilmesini emretmiştir (Tirmizi, Edahi, 16). Bu o dönemdeki erkek egemen Arap örfünün uygulamadaki etkisi olmalıdır (Azimli, 2016, s. 105, 106). Büreyde b. Husayb, Cahiliye döneminde erkek çocuklar için akika kurbanı kesildiğini belirtmektedir²⁴. Bu bağlamda, Cahiliye döneminde olduğu gibi sadece erkek çocuklar için akika kurbanı kesileceğini bildiren hadisler²⁵ yanında erkekler için iki kızlar için bir akika kurbanı kesilmesi gerektiğini belirten hadisler de vardır.²⁶

Kur'an-ı Kerim'de namaz emrinin birçok ayette "akımu's-salat" şeklinde gelmesi ve bu ifade kalıbıyla namazı tevhit inancı temelinde dosdoğru şekilde kılmak (ikame-i salat) gerektiğine dikkat çekilmesi,²⁷ kurban hususunda Allah'tan başka varlıkların adı anılarak (tehlil) kesilen hayvanların etini yemenin haram kılınması (2: 173; 5: 3; 6: 145; 16: 115) ve kurbanların kanlarını teberrüken Kâbe'nin duvarlarına sürmenin bir şirk ritüeli olduğuna atfen, "[Bilin ki] kestiğiniz kurbanların ne etleri ne kanları Allah'a ulaşır." (22: 37) buyrulması hem bütün bu ibadetlerin Cahiliye devrinde de şu veya bu şekilde malum ve mevcut olduğunu hem de özünden ve asıl amacından saptırıldığını gösterir (*Öztürk, 2011, s. 232*). *el-Muvafakat* adlı meşhur eseriyle tanınan Endülüslü Maliki fakihi Şatıbi'ye (ö. 1388) göre, *Kur'an*'da, "Haccı ve umreyi Allah için yapın." değil de "Haccı ve umreyi Allah için tam yapın." (2: 196) denilmesinin nedeni, Cahiliye Araplarının İslam'dan önce de hac ve umre yapmaları ancak Arafat'ta vakfe vb. gibi bazı hac menasikini yerine getirmeyip haccı eksik yapıyor olmalarıydı. Dolayısıyla Araplar zaten Cahiliye döneminde de hac yaptıkları içindir ki Allah *Kur'an*'da onlara hac yapmalarını değil de eksik yerine getirdikleri haccı tam yapmalarını emretmiştir (*Şatıbi, 2004, s. 678; ayrıca bk. Baltacı, 2011, s. 116*).

"Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği" adlı makalenin yazarı Tan'a göre, *Kur'an-ı Kerim*'deki kurban ibadetinin daha iyi anlaşılabilmesi için cahiliye dönemindeki örf ve adetlerin bilinmesi gerekir. *Kur'an* nazil olduğu ortamın bazı adetlerini ibka etmiş bazılarını yeniden düzenlemiş, bazılarını da ilga etmiştir. Yeniden düzenleyerek devam ettirdiği ritüellerden biri de kurban uygulamasıdır. Kurbanlar İslam öncesi putlar için kesilirken, *Kur'an* bu ibadeti tevhibi anlayışa uygun hale getirerek Allah adına kesilmesini temin etmiştir. Ayrıca, Cahiliye döneminde kurban vb. ibadetler daha çok sosyal sorumluluk ve hayatta olanlar için yapılan formal bir takım ritüellerden ibaret iken; İslam ibadetlere uhrevi bir boyut kazandırmıştır (Tan, 2011a, s. 145, 155). Tan, Cahiliye dönemindeki en önemli ibadetin kurban olduğunu vurgulamakta ve Cahiliye döneminde görülen Bahire, Saibe, Vasile, Hami, Belyye, Atire, Fera, Akika ve Hedy gibi hayvan ve kurban çeşitleri hakkında bilgi vermektedir (Tan, 2011b, s. 144-169): İslam hayvanlarla ilgili Cahiliye uygulamalarının bir kısmını yürürlükten kaldırmış ancak bir kısmını kabul ederek sürdürmüştür. Bahire, Saibe, Vasile, Hami (*Kur'an-ı Kerim* 5: 103), Belyye,²⁸ Atire, Fera²⁹ kaldırılırken; Akika ve Hedy (hac kurbanı) ibadetleri bazı değişikliklerle sürdürülmüştür. Ayrıca İslam Cahiliye'nin hac kurbanı (hedy) uygulamasını devam ettirdiği gibi, Cahiliye döneminde kurbanlık

²³ Öm. bk. 214 Darimi, Nüzur, 1; İbn Mace, Keffaret, 18; Ebu Davud, Yemin, 22.

²⁴ "Cahiliye döneminde birimizin bir erkek çocuğu doğduğu zaman o bir koyun keserdi..." (Ebu Davud, Edahi, 21).

²⁵ "Erkek çocuğun doğumu ile beraber akika vardır/gerekir" (Buhari, Akika, 2; Ebu Davud, Edahi, 21; Tirmizi, Edahi, 17; İbn Mace, Zebaih, 1; Darimi, Edahi, 9; Müsned, IV, 17, 18, 214, 215, V, 12). "Erkek çocuğu için akika kurbanı kesilmelidir" (Nesai, Akika, 2, 3). "Her erkek çocuğu akikası karşılığında rehindir..." (Tirmizi, Edahi, 21; Ebu Davud, Edahi, 21; Nesai, Akika, 6; İbn Mace, Zebaih, 1; Darimi, Edahi, 9; Müsned, V, 8, 12, 17, 22).

²⁶ Tirmizi, Edahi, 16; Nesai, Akika, 1-4; Ebu Davud, Edahi, 21; İbn Mace, Zebaih, 1, Müsned, II, 183, 185, 194, VI, 31, 158, 251

²⁷ Şu ayette müminlere, "Namazı dosdoğru kılın." denildikten hemen sonra "Müşriklerden olmayın." uyarısının yapılması "Namazı doğru kılın, müşriklerin kıldığı gibi kılmayın." anlamı çağrıştırmaktadır: "Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın" (30: 31).

²⁸ Ebu Davud, Cenaiz, 70; Müsned, III, 197.

²⁹ Buhari, Akika, 3, 4; Müslim, Edahi, 38; Ebu Davud, Edahi, 19; Tirmizi, Edahi, 15; Nesai, Fera', 1; İbn Mace, Zebaih, 2; Darimi, Edahi, 8; Müsned, II, 229, 239, 279, 490.

alameti olarak kurbanların boynuna takılan gerdanlıkları da İslam dininin kutsal sembollerinden (‘şear’den) biri olarak tanımlamış ve onlara saygı gösterilmesini istemiştir: “Ey iman edenler! Allah’ın belirlediği dini sembollere, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılan) gerdanlıklara ve de Rablerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin” (5: 2). “Allah Kâbe’yi, o saygıdeğer evi, haram ayı, hac kurbanını ve (bu kurbanlara takılan) gerdanlıkları insanlar için bir dayanak/destek³⁰ yaptı. Böyle yaptı ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah’ın bildiğini, Allah’ın her şeyi hakkıyla bilmekte olduğunu anlayasınız” (5/97).

“İslam Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları” adlı makalesinde Soysaldı da namaz, zekât, oruç ve hac gibi temel İslami ibadetlerin Cahiliye döneminde de bilinip uygulandığına dair bilgilere yer vermektedir. Abdullah İbn Ömer’den gelen bir rivayete göre, müşriklerde İslam namazına benzer bir namaz biçimi vardı ve onlar bu namazda yanaklarını yere koyarlardı. Bu rivayete göre müşriklerin namazı da secdesi olan bir namazdı. İslam öncesi Mekke toplumunda Arapların oruç diye bir ibadeti bildikleri, gerek Recep ayında gerekse aşure gününde ya da kefarete ve şükran maksadıyla herhangi bir günde oruç tuttıkları bilinmektedir. *Kur’an* ilk muhatabı olan Arapların anlayacakları bir dil ve üslup ile inmiştir. *Kur’an*’da kullanılan kelimeler ve terimler, Hz. Muhammed devrindeki insanların anladıkları kelimelerdi. Bu çerçevede *Kur’an*’da zekât verenlerden övgü ile söz edildiğine göre demek ki Araplar, zekâtın ne anlama geldiğini de biliyorlardı.³¹ Nitekim Araplarda uygulanan güzel geleneklerden biri de zekâttı. Bu kavram Cahiliye toplumunda bilindiği için *Kur’an* zekâtı emrederken tanımlamamış; “Müttakilerin mallarında isteyenler ve yoksullar için bir hak/pay vardır.” (51: 19) ayetiyle toplumdaki mevcut uygulamaya işaret etmiştir. Zira Cahiliye Arapları malın belli bir miktarını fakirlere vermek biçimindeki sadakaya “zekât” diyorlar ve bunu yapanların ruhen temizleneceğine inanıyorlardı.³² Bu onlarda namaz ve hac gibi köklü dini geleneklerdendi. Öte yandan, Cahiliye Araplarının da Kâbe’yi haccettiği ve Cahiliye haccının da aynen İslam haccında olduğu gibi ihrama girme, ihramdan çıkmak için tıraş olma, telbiye, vakfe, ifaza, yedi şavttan meydana gelen tavaf, Hacer-i Esved’i selamlama, Safa ile Merve arasında say, şeytan taşlama ve hac kurbanı gibi uygulamaları ihtiva ettiği bilinmektedir. Ayrıca umre de Cahiliye Arapları tarafından bilinen ve uygulanan bir ibadetti (Soysaldı, 2011, s. 150–168).

Cahiliye Arapları kuraklık zamanında yağmur yağdırmak istedikleri zaman toplanarak yağmur duası yaparlardı (Palabıyık, 2015, s. 138). Kuraklığın yoğun olduğu bir dönemde Abdulmuttalib’in bazı Kureyşlileri alıp yağmur duasına çıktığı ve bu sırada Hz. Muhammed’in de dedesinin yanında bulunduğu rivayet edilir (Balci, 2014, s. 79). Yağmur duasının İslam’da da olduğu, Hz. Muhammed’in de yağmur duası yaptığı ve bunun için namaz kıldığı bilinmektedir (Buhari, İstiska, 1, 4, 6–8, 16, 17, 21, 24; Müslim, Salatü’l-İstiska, 1, 2, 4, 8, 9; Ebu Davud, Salatü’l-İstiska, 1, 2; İbn Mace, Salat, 153).

4. SONUÇ

Her toplumsal değişim sürecinde önceki dönem ile sonraki dönem arasında zıtlıklar ve kopukluklar kadar benzerlikler ve süreklilikler de söz konusudur. Zira “toplumsal değişim” kısa bir süre içinde geçmişin tamamıyla son bulup yepyeni bir toplumsal duruma ortaya çıktığı bir süreç değildir. Her “değişim” dönemi eskiye yönelik tepkiler sonucu ortaya çıkmış birtakım yenilikleri barındırdığı gibi, eskiden kalmış bir takım inanç ve uygulamalara da ev sahipliği yapar. Zira bir toplumun eski alışkanlıklarını ve yaşam biçimini değiştirmesi kolay olmayıp ancak oldukça uzun bir zaman dilimini gerektiren hayli sancılı bir süreç içinde gerçekleşebilir. Örneğin, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte Türk toplumunun yaşadığı modernleşme tecrübesi toplumsal değişim olgusunun bu dikotomik niteliğinin pek çok örneğini barındırması açısından oldukça zengin bir örneklem çerçevesidir. İslam da ortaya çıktığı 7. yüzyılda Arap Yarımadası’nda yaşayan Arapların inanç, ibadet, hukuk ve ahlak dünyalarında önemli değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuş, ancak bu toplumsal değişim süreci Cahiliye döneminin tüm inanç ve uygulamalarının tamamıyla reddedilip yürürlükten kaldırılması şeklinde gerçekleşmemiş, aksine Cahiliye’nin bazı inanç, ibadet, kural ve erdemleri İslami dönemde de sürdürülerek ibka edilmiş ve böylece İslamlaştırılmıştır. Bu açıdan Cahiliye ile İslam arasındaki zıtlık ve süreklilik ilişkisini incelemek toplumsal değişim olgusunun bütün yönleriyle anlaşılması ve bilimsel

³⁰ Güvenlik ve geçim aracı/sebebi.

³¹ “Kitap’ta İsmail’i de an... Çevresinde bulunanlara namaz kılmalarını, zekat vermelerini emrederdi” (19/54, 55). Hz. İsmail’in neslinden gelenlerin meskun bulunduğu Mekke’de nazil olan ve ‘zekat’tan bahseden bu tür ayetleri Mekkeliler garip karşılamamışlardı. Çünkü bu kavrama alışık idiler ve her yıl zekât veriyorlardı (Azimli, 2016: 98).

³² “Zekat” kavramının Cahiliye dönemindeki anlamı için bk. Demir, 2007: 12, 13.

analizi açısından oldukça verimli bir örnek olay olacaktır. Bu çerçevede bu makalede Cahiliye ile İslam arasındaki süreklilik ilişkisi “ibadetler” örneği üzerinden analiz edilmeye çalışılmış ve sonuçta Cahiliye ile İslam arasında namaz, zekât, oruç, hac, kurban gibi temel ibadetlerde bile bir ret ve zıtlık ilişkisinden çok bir akışkanlık ve süreklilik ilişkisinin olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AHMET MİTHAT EFENDİ (1329). *Tarih-i Edyan*, 1. (2. Baskı). İstanbul: Hürriyet Matbaası.
- ALUSİ, SEYYİD MAHMUD ŞÜKRİ (1924a). *Bülüğü'l-Ereb fi Marifeti Ahavali'l-Arab*, 1. Kahire: el-Mektebetü'l-Ehliyye.
- ALUSİ, SEYYİD MAHMUD ŞÜKRİ (1924b). *Bülüğü'l-Ereb fi Marifeti Ahavali'l-Arab*, 2. Kahire: el-Mektebetü'l-Ehliyye.
- A'ŞA, MEYMUN B. KAYS B. CENDEL (2010). *Divanü'l-A'ş'a el-Kebir*, 1. (Thk., Mahmud İbrahim Muhammed er-Rıdvani). Doha: Vizaretü's-Sekafeti ve'l-Fünun ve't-Türas.
- ATEŞ, S. (2011). Sempozyum Açılış Konferansı: Kur'an Öncesi Arap Toplumunda Dini Düşünce ve İbadet. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu* içinde (ss. 19–26). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü.
- AZİMLİ, M. (2016). *Cahiliye'yi Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- BALCI, İ. (2014). *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- BALCI, İ. (2016). Kur'an'da Adı Geçen Üç Puttan Birisi: El-Menat. M. Mahfuz Söylemez (Ed.). *Cahiliye Araplarının İlahları* içinde (ss. 91–110). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- BALTACI, B. (2011). Nüzul Dönemi Şartlarının Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Yeri – Örnekler Üzerinden Bir Değerlendirme –. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu* içinde (ss. 109–118). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü.
- BİLGİN, V (2005). Cahiliye'den İslam'a Geçiş: Tebliğ ve Sosyal Akışkanlık. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 123–142.
- CEVAD ALİ (1970). *el-Mufasssal Fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, 6. Beyrut: Daru'l-İlmi'l-Melayin.
- ÇELİKKOL, Y. (2014). *İslam Öncesi Mekke*. (3. Baskı), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- DUMAN, F. (2006). *İslamiyet Öncesi Arap Folklorunun Kur'an'daki Yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- EFE, M. (2007). *Kur'an'da Ritüellerin Arka Planı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- FAHRUDDİN ER-RAZİ (1981). *Tefsiru'l-Fahri'r-Razi el-Müştehir bi't-Tefsiri'l-Kebir ve Mefatihi'l-Gayb*, 32. Beyrut: Daru'l-Fikr.
- FAYDA, M. (1993). Cahiliye. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 7, ss. 17–19). İstanbul: TDV.
- GÜNDÜZ, Ş. (2007). İslam Öncesi Arap Dini. *Yaşayan Dünya Dinleri* içinde (ss. 541–547). Ankara: DİB Yayınları.
- HALEBİ, ALİ B. BÜRHANÜDDİN (1932). *İnsanü'l-Uyun fi Sireti'l-Emini'l-Me'mun*, 1. Kahire: el-Matbaatü'l-Ezheriyye.
- IZUTSU, T. (1975). *Kur'an'da Allah ve İnsan*. (Çev. Süleyman Ateş). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- İBN CÜZEY, EBU'L-KASIM MUHAMMED B. AHMED (1995). *et-Teshil li-Ulumi't-Tenzil*, 2. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İBN HABİB, EBU CAFER MUHAMMED (1942). *Kitabü'l-Muhabber*. Haydarabad-Dekken: Matbaatü Cemiyeti Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye.

- İBN HABİB, MUHAMMED (1985). *Kitabü'l-Münemmak fi Ahbar-i Kureyş*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
- İBN HİŞAM (1971). *H. Muhammed'in Hayatı (es-Siretü'n-Nebeviyye)*, I. (Çev., İzzet Hasan, Neşet Çağatay). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- İBN HİŞAM (1990). *es-Siretü'n-Nebeviyye*, III. (Nşr., Ömer Abdüsselam Tedmüri). Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi.
- İBN İSHAK (1988). *Siyer*. (Çev., Sezai Özel). İstanbul: Akabe Yayınları.
- İBNÜ'L-KELBİ (1995). *Kitabü'l-Esnam*. (Thk., Ahmet Zeki Paşa). Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Misriyye.
- KARAALP, C. (2018). Salat Kavramının Semantik Analizi. *İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 173–212.
- MUHAMMED HAMİDULLAH (2003). *İslam Peygamberi*, I. (Çev., Salih Tuğ). Ankara: Yeni Şafak.
- NABİGA EZ-ZÜBYANİ (1968). *Divanü'n-Nabiga ez-Zübyani*. (Thk., Şükri Faysal). Beyrut: Daru'l-Fikr.
- ÖĞMÜŞ, H. (2013). *Cahiliye Döneminde Araplar: Cahiliye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÖZTÜRK, M. (2011). İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu* içinde (ss. 229–273). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü.
- PALABIYIK, M. H. (2015). İslam Öncesi Arap Düşüncesinde Din ve Din Adamı Algısı. M. Mahfuz Söylemez (Ed.). *Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı* içinde (ss. 97–147). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- SHEPARD, W. E. (2001). Age of Ignorance. Jane Dammen McAuliffe (Ed.), *Encyclopaedia of the Qur'an* içinde (c. 1, ss. 37–40). Leiden: Brill.
- SOYSALDI, M. (2011). İslam Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu* içinde (ss. 147–170). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü.
- SÖYLEMEZ, M. M. (2016). Cahiliye Döneminde Lat Kültü. M. Mahfuz Söylemez (Ed.). *Cahiliye Araplarının İlahları* içinde (ss. 51–90). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVİ (1994). *Hüccetullahi'l-Baliğa*, 1. Çev.: Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık.
- ŞATIBİ, EBU İSHAK İBRAHİM B. MUSA (2004). *el-Muvafakat*. (Thk., Abdullah Draz). Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- ŞEHRİSTANİ (1956). *Kitabü'l-Milel ve'n-Nihal*, 2. (Tahric, Muhammed b. Fethullah Bedran). Kahire: Mektebetü'l-Enclü'l-Misriyye.
- TABERİ, EBU CAFER MUHAMMED B. CERİR (2001). *Tefsiru't-Taberi: Camiu'l-Beyan An Tevili Ayi'l-Kur'an*, 24. Kahire: Merkezü'l-Bühüs ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye Bi-Dari Hicr.
- TAN, Z. (2011a). Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği (I). *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 145–174.
- TAN, Z. (2011b). Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği (II). *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 143–185.
- WENSINCK, A. J. & MENSING, J. P. (1962). *el-Mucemü'l-Müfehres Li-Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevi*, 4. Leiden: Brill.
- ZEVZENİ, EBU ABDULLAH EL-HÜSEYİN B. AHMED (1992). *Şerhu'l-Muallakati's-Sebi*. (Thk., Lecnetü't-Tahkik fi'd-Dari'l-Alemiyye). Beyrut: ed-Daru'l-Alemiyye.